

L'EPISTOLARI DE RAFAEL TASIS: UN NUS DE
COMUNICACIONS ENTRE LA CATALUNYA
FRANQUISTA I EL MÓN DE L'EXILI

JOSEP CAMPS ARBÓS

Universitat Oberta de Catalunya

1. LIMINAR

La correspondència entre els intel·lectuals exiliats i els que romanien a l'interior de la Catalunya franquista és una font bàsica per a conèixer de primera mà no tan sols la personalitat dels seus autors —i la seva activitat creadora— sinó també per a il·luminar zones ombrívoles de la literatura, la cultura, la política i la història del nostre país. De tota manera, a l'hora d'acabar-nos amb aquest material és bo recordar les consideracions d'Enric Bou, qui assenyala que «la carta ocupa un lloc especial entre els textos de l'escriptura autobiogràfica. És, fins a cert punt, contradictori que la considerem un text literari de dimensió pública, ja que, en principi, la carta, més que en cap altre cas de la literatura del jo, no és pensada per a la difusió pública, i s'adreça a un lector únic, privat. El fet de publicar-les implica una transgressió de la intimitat del corresponents» (BOU 1993: 128). I l'epistolari de Tasis, com veurem, no n'és cap excepció. Ara bé, cal tenir present que en un període com el franquista en què tota manifestació es va veure obligada a fer-se en la clandestinitat, la correspondència privada entre polítics i escriptors esdevé d'un valor incalculable. Les cartes, per tant, es van convertir en una forma de comunicació vital per a vertebrar el teixit cultural i polític. I també en una manera de mantenir viva la veu d'aquells que havien estat testimonis d'una època —els anys mítics de la República— i que lluitaven per endegar el seu activisme en tots els àmbits possibles. Unes lletres gelosament guardades per Tasis i els seus corresponents, conscients de la seva importància, i que, en paraules de Ramon Xuriguera, un dels seus interlocutors més fidels, «constitueixen, a més de llur valor especí-

fic, la continuïtat de la vida de la llengua durant aquests anys adversos» (29-VI-1952, CAMPS 2010: 138).¹

No és sobrer recordar que Tasis, des que va retornar el juliol de 1948 del seu exili a París, a causa de motius familiars i econòmics —la mort del seu pare el va obligar a prendre les regnes del negoci de la família, una llibreria, impremta i papereria a la Rambla dels Caputxins de la seva Barcelona natal—, es va convertir, gràcies a les cartes emeses i rebudes, en un «nus de comunicacions» (MANENT 1986: 177) entre el món de la diàspora i l'interior del país; a més, va participar, de manera activa, en la represa cultural i en la resistència política contra la dictadura franquista, tot col·laborant en nombroses publicacions, premis literaris, iniciatives editorials i projectes, sempre amb una finalitat de servei a Catalunya.² Només unes mostres, entre les moltes que podríem aportar, de la infatigable tasca desenvolupada per Tasis durant els anys obscurs de la postguerra: així, en una carta tramesa a Vicenç Riera Llorca afirmava que «encara avui treballo [en el negoci familiar], sense cap velleïtat literària, de nou a dues i de quarts de quatre a quarts de deu, amb unes vacances màximes de vuit dies —l'any passat no vaig poder fer-les» (2-II-1958, TESIS 2011: 409), mentre que en una altra adreçada a Josep Tarradellas, deia que «Potser

1. Per tal de situar temporalment la informació que ens proporciona l'epistolari, donarem al llarg del nostre discurs entre parèntesi la data d'escriptura de les lletres, seguida, si escau, de la referència bibliogràfica.

2. Amb afany d'exhaustivitat, indiquem el nom dels corresponents de Tasis que hem pogut localitzar: Avel·lí Artís i Balaguer, Avel·lí Artís-Gener (*Tísner*), Agustí Bartra, Artur Bladé i Desumvila, Ferran Canyameres, Maria Aurèlia Capmany, Josep Carner, Josep Carner-Ribalta, Jordi Pere Cerdà, Ferran Cuito, Francesc Curet, Salvador Espriu, Àngel Ferran, Lluís Ferran de Pol, Pere Foix, Ramon Folch i Camarasa, Carles Fontserè, Josep M. Francés, Joan Fuster, Pau Garsaball, Sebastià Gasch, Ventura Gassol, Josep Gimeno-Navarro, Julián Gómez García (*Julián Gorkín*), Domènec Guansé, Miquel Guinart, Odó Hurtado, Palmira Jaquetti, Gràcia B. de Llorenç, Albert Manent, Pere Mas i Perera, Francesc de B. Moll, Hipòlit Nadal i Mallo, Joan Oliver, Rafael Patxot, Ramon Peypoch, Joan Prat (Armand Obiols), Carles Riba, Vicenç Riera Llorca, Mercè Rodoreda, Joan Sales, Joan Sallarés, Francesc Salvat, Maurici Serrahima, Ferran Soldevila, Josep Tarradellas, Estanislau Torres, Joan Triadú, Bonaventura Vallespinosa, Llorenç Villalonga, Marià Villangómez, Eugeni Xammar i Ramon Xuriguera.

és una vana presumpció però em sembla que la que faig —llibres, articles, conferències— és bastant útil i no em planyo que no em deixi gaire temps per reposar» (14-IV-1960, TARRADELLAS & TASIS 2014: 128). Un activisme que també li reconeixen altres corresponents: Xuriguera lloava «la vostra capacitat de treball i el vostre valor cívic en els escrits que llegeixo, d'ací d'allà, i en els llibres que veig anunciats» (19-V-1961, CAMPS 2010: 223), mentre que Armand Obiols ho feia, irònicament, mitjançant la poesia:

Aquí dorm Tasis, retut,
—diu la pedra—
però s'erra;
aplica l'orella a terra:
no sents el so d'Underwood (16-VII-1945).³

Una darrera asseveració abans d'entrar en matèria: no pretenem abastar la totalitat de l'epistolari tasià (que, pel cap baix, seria objecte d'unes quantes tesis doctorals) sinó presentar-ne una tria representativa, amb una intencionalitat més descriptiva que interpretativa, que inclou no només la correspondència publicada (amb Pere Calders, Joan Fuster, Josep Tarradellas i Ramon Xuriguera), sinó també la inèdita que, al nostre parer, presenta un destacat interès (serien els casos d'Avel·lí Artís-Gener, Agustí Bartra, Domènec Guansé, Joan Oliver i Mercè Rodoreda).⁴

3. Es tracta d'una sèrie de dotze epitafis dels quals reproduïm dos més. El primer: «Tasis i Marca ha viscut / i ha mort —història succinta— / d'una hemorràgia de tinta: / cap a quin cel promogut?». El segon: «Dins la caixa que l'emmarca / aterrat per sempre més, / aquí jeu Tasis i Marca / ha buidat deu mil tinters.» Una extensa carta d'Obiols a Tasis va ser publicada, amb el títol de *Bordens. 45*, per la Fundació La Mirada de Sabadell el 2004, amb un pròleg d'Anna Maria Saludes i Amat.

4. Les cartes d'Avel·lí Artís-Gener, Carles Fontserè, Domènec Guansé, Joan Oliver, Armand Obiols i Mercè Rodoreda que citem procedeixen del Fons Rafael Tasis (Universitat Autònoma de Barcelona) i del Fons Montserrat Tarradellas i Macià (Monestir de Poblet). També donem notícia de les enviades per Tasis a Agustí Bartra (Fons Agustí Bartra i Anna Murià, Arxiu Històric de Terrassa), Joan Oliver (Fons Joan Oliver, Arxiu Històric de Sabadell) i Mercè Rodoreda (Fons Mercè Rodoreda, Institut d'Estudis Catalans).

2. LA CORRESPONDÈNCIA AMB L'EXILI AMERICÀ

La relació de Tasis amb els exiliats del continent americà —especialment amb el nucli que residia a Mèxic— va ser molt estreta. Uns apunts per tal de contextualitzar els epistolaris que comentarem. En primer lloc, Tasis va col·laborar a les publicacions mexicanes *La Nosttra Revista* (1946-1954), fundada per Avel·lí Artís i Balaguer, *La Nova Revista* (1955-1958), creada pel seu fill Avel·lí Artís-Gener, i *Pont Blau* (1952-1963), que tenia com a *alma mater* Vicenç Riera i Llorca (NOGUER 2007); però també a la xilena *Germanor* (1945-1959), durant els anys que la va dirigir Domènec Guansé. En aquestes revistes va exercir el paper d'enllaç entre l'interior i la diàspora; no en va, a més de corresponsal, va contactar amb possibles participants o subscriptors, i en va distribuir i cobrar exemplars. Segonament, va publicar el 1963 a Mèxic, al segell de Costa-Amic, la novel·la *Tres*, gairebé deu anys després d'haver obtingut el premi Catalònia; un retard que s'explica pels problemes entre la vídua d'Artís i Balaguer, el promotor del premi, i la família del difunt. A l'últim, cal remarcar l'èxit de la seva obra teatral *Un home entre herois*, guardonada amb el premi Àngel Guimerà de 1954, concedit per *Pont Blau*, i que va ser estrenada el 26 de juliol de 1956 al teatre Nuevo Ideal de la capital mexicana per part de l'Agrupació Catalana d'Art Dramàtic, amb un ressò més que notable (FOGUET 2013). Per tot plegat, no és estrany que Tasis escrigués a Tarradellas dient-li que «Tinc tanta correspondència amb tots els bons amics que hi ha allà [Mèxic], que de vegades semblo el cònsol a Barcelona de tots ells» (15-VI-1956, TARRADELLAS & TASIS 2014: 90).

2. 1. Pere Calders

La correspondència entre Pere Calders i Rafael Tasis consta de quaranta-vuit cartes del primer al segon (la majoria d'entre 1954 i 1966) i quatre del segon al primer (tres de 1957 i la darrera de 1962). Aquesta descompensació en el nombre de lletres conservades de cada corresponsal s'explica perquè bona part dels papers de l'autor d'*An-*

taviana gestats en el seu exili a Mèxic, d'on va retornar el 1962, s'han perdut. D'antuvi, cal remarcar la valoració que feia Tasis a Calders d'aquest epistolari:

Ara que m'has confessat que arxives les meves cartes, al costat d'altres de gent tan il·lustre, em tens amb l'ai al cor. Dius que constitueix una satisfacció teva l'haver suscitat una determinada literatura epistolar, tan escassa entre nosaltres. Pots estar-ne ben orgullós: tenir-te a tu com a corresponal és doblement interessant, per les coses que dius i per les que fas dir. Ets —ja deus saber-ho— un gran promotor de converses. (19-II-1958, CALDERS 2012: 134)

Es tracta d'un aplec de lletres en què, si bé hi apareixen dos temes recurrents, el sentit de l'exili⁵ —Tasis hi tenia més fe que Calders, que expressava sovint el seu desig de retornar a Catalunya— i el paper de la llengua literària —i de les varietats dialectals— en el redreçament cultural català (NOGUER 2007: 295-342), creiem que paga la pena cenyir-nos a qüestions literàries i, més en concret, a les valoracions sobre l'obra pròpia. Vegem-ho amb un cert detall.

Calders, seguidor fidel de la producció de Tasis, opinava sobre la novella *Sol ponent*, redactada a l'exili: «m'ha agradat moltíssim, perquè, al costat del teu alt nivell literari, desvetlles immediatament un interès per l'acció que, en una literatura com la nostra tan inclinada a fer impecable l'ensopiment, és un veritable descans per l'esperit» (13-X-1954, CALDERS 2012: 36); sobre l'assaig *La novella catalana*: «el trobo extraordinari. És prodigiós com amb un nombre tan reduït de pàgines puguis donar una visió tan clara i expressiva del tema que t'imposes» (13-X-1954, CALDERS 2012: 36); i sobre els textos policí-

5. Aquest tema també és ben present a la correspondència entre Tasis i Carles Fontserè. Reproduïm aquest passatge que el dibuixant i escriptor barceloní adreça a Tasis sobre la situació política: «Des de fas molts anys que considero el nostre malaurat exili com un fracàs. Fracàs polític vergonyós i fracàs humà lamentable. Crec que al haver-nos mancat una acció política positiva que veritablement ens justifiqui, hem caigut en la categoria d'uns vulgars emigrants... No ens queda ni el recurs de compartir els nostres sentiments amb els altres catalans de les colònies perquè la mentalitat dels Casals Catalans no ho permet. Extremadament ressentida en el pla polític, socialment resulta massa vulgar...» (19-IV-1956).

acs *La Bíblia valenciana*: «t'asseguro que em vas tenir unes hores interessat i divertit, i et felicito per haver donat a la nostra literatura aquesta finestra oberta a uns aires universals, conservant un to i una dignitat que sempre t'han estat propis» (22-VIII-1955, CALDERS 2012: 60) i *És hora de plegar*: «El teu bon gust literari (posat, aquesta vegada, al servei de prescindir del patró anglès, falla en la qual han incorregut gairebé tots els nostres compatriotes temptats pel gènere), la dignitat del teu estil i la profunda humanitat dels teus personatges han contribuït que enriquíssis les nostres lletres amb una obra inoblidable» (9-VI-1956, CALDERS 2012: 82-83).

Gràcies a la correspondència ens assabentem que Tasis no tenia un opinió gaire favorable de *Ronda naval sota la boira*: «Veig —vaig veure— en la teva darrera carta, que [...] no t'ha agradat. No et preocupis, que no ha agradat a ningú; jo mateix, acabaré odiant-la de tot cor, per les malvestats que desferma damunt meu» (30-VII-1958, CALDERS 2012: 151). En canvi —i no ho hem de perdre de vista—, redacta una ressenya elogiosa de *L'ombra de l'atzavara* per a *Serra d'Or*, arran de la concessió a Calders del premi Sant Jordi el 1963, novel·la que «té, de més a més, una qualitat que val la pena de subratllar: d'ésser llegidora, interessant i amb el punt de pintoresc suficient per a confirmar el crèdit que, com a narrador, tenia amplament adquirit l'autor» (TASIS 1964: 42).

També hi ha espai a la correspondència per a explicar els avatars de la representació d'*Un home entre herois*; la disputa entre Tasis i Joan Triadú arran del pròleg a *Cròniques de la veritat oculta*, en què el segon es presentava com el descobridor de Calders i que Tasis, a la ressenya del volum a *Pont Blau*, considerava una mostra d'egocentrisme; els problemes d'edició del llibre català; l'enfrontament de Calders amb membres de *Pont Blau*: «En aquests moments històrics, a l'exili, aquells que no estem disposats a exigir amb impaciència la formació dels Països com a entitat política som immediatament discriminats» (1-II-1956, CALDERS 2012: 72); les vicissituds per a publicar *Tres*, o els conflictes entre exiliats a partir de la difícil situació econòmica de *La Nova Revista*: segons Calders, Miquel Ferrer havia convertit Tísner en «un autèntic director de palla, sense que ell se n'adoni» (5-XI-1957, CALDERS 2012: 113).

2. 2. Avellí Artís-Gener

S'han conservat onze cartes escrites des de Mèxic per Avellí Artís-Gener, *Tísner*, a Rafael Tasis, i que podem distribuir en dos blocs. El primer, conformat per vuit cartes que comprenen els anys 1955 i 1956, s'inicia amb la notícia del traspàs del pare de Tísner, l'editor i dramaturg Avellí Artís i Balaguer, en dramàtiques circumstàncies (1-I-1955). En les cartes inicials, Tísner hi exposa la necessitat de confegir una *Miscel·lània Artís* d'homenatge al difunt; els inicis de *La Nova Revista*, que per problemes de drets amb la vídua d'Artís —que també conservava el manuscrit de la novel·la *Tres*— no pot mantenir el títol anterior, *La Nostra Revista*; i la petició d'articles per al nou projecte editorial. Val a dir que els problemes econòmics de la publicació, com es dedueix de les lletres, són constants: «No hem pogut treure el número tres perquè devem a la impremta 1.700 pesos, que no tinc ni sé d'on treure. Els subscriptors fan l'orni, els anunciants no accepten augments a les tarifes i, en conseqüència, són vigents les mateixes dificultats que atossigaven el pare. Fer sortir *La Revista* en aquestes condicions és un cas de resistència econòmica la qual, ni de lluny, no posseeixo». Per aconseguir els diners perquè vegi la llum, Tísner treballarà d'escenògraf per a la sèrie de televisió *Sheena, queen of the jungle*, «una mena de Tarzan femení, amb tots els ets i els uts, àdhuc el ximpanzé». En aquesta mateixa carta valora *La Bíblia valenciana*: «La novel·la és extraordinària, saturada d'una qualitat gens idònia al gènere. Vas posar-me una anella al nas i em vas arrossegar al llarg de cent setanta pàgines» (12-VII-1955).

El segon bloc, les tres cartes restants, datades entre 1965 i 1966, ens forneixen notícies sobre la novel·la tisneriana *Paraules d'Opton el vell*, que havia de titular-se *Conquesta del Vell Astlan*, i que va ser presentada, sense èxit, al premi Sant Jordi de 1964. L'autor hi exposa el procés de documentació, que va durar deu anys, i els problemes per editar-la. N'oferim un tast (24-I-1965) en què ens en dona a conèixer els motius de la redacció:

Amb tota la intenció no vaig fer anar els meus asteques a Catalunya. En primer lloc perquè la novel·la se m'hauria tornat una trapelleria,

una fàcil facècia. I en segon perquè la meua broma era contra els espanyols, no pas contra els meus connacionals. Demés la crònica era un pretext —tan indirecte com vulguis— per fer catalanisme. Sobretot en vistes a la seva traducció al castellà i a l'esperada difusió que pugui tenir en aquesta llengua.

En la mateixa lletra també valora l'activitat cultural desplegada per Tasis: «Ets l'exponent més brillant del treball efectiu, incansable, i mai la nostra causa no havia tingut altre defensor més agosarat i tan literalment al peu del canó. Si algú encara no se n'ha adonat prou, o els sentiments tinyosos no li ho deixen veure, el fet no invalida cap dels teus envejables mèrits».

2. 3. Agustí Bartra

Un epistolari summament interessant és el que va mantenir Rafael Tasis amb Agustí Bartra. La correspondència conservada consta de vint-i-cinc cartes (dotze de Bartra a Tasis, que són còpies de l'original, i tretze de Tasis a Bartra).⁶ La majoria de les lletres abasten des del febrer de 1954 fins al novembre de 1957; les dues darreres que es conserven, datades l'abril-maig de 1961, són poc significatives.

Un tema recurrent de les cartes inicials és el comentari de l'*Antologia de la poesia catalana (1900-1950)* de Joan Triadú, publicada el 1951 per l'editorial Selecta, una revisió de la poesia catalana contemporània en què la figura de Carles Riba ocupava una posició central. Justament, un dels poetes descartats va ser Bartra, que ja havia donat a impremta els reculls *Cant corporal*, *L'arbre de foc* i *Màrsias i Adila*. La polèmica entorn de l'antologia no es limità a l'interior de la Catalunya franquista sinó que, tot i el retard temporal, va tenir una important repercussió a la premsa de l'exili i, més en concret, a *Pont Blau*. De fet, qui va obrir el foc va ser Pere Calders amb un article en què

6. Dissortadament, les cartes originals de Bartra no es troben recollides al Fons Rafael Tasis. A més, tot i les còpies dipositades al Fons Agustí Bartra i Anna Murià, falten, com a mínim, les lletres dels dies 13 de juliol i 9 d'agost de 1956.

defensava Triadú com a crític i assagista, malgrat l'absència de Bartra, «un dels noms que figurarien en la meua [antologia]», ja que dóna «una alta lliçó de valentia, recolzada per un esperit crític de primer ordre, amb el qual es pot no estar d'acord amb allò que expressa, però cal convenir-hi en la manera d'expressar-ho» (CALDERS 1953: 282). Tasis comenta a Bartra la rèplica que ha publicat a *Pont Blau* de la valoració caldersiana i aprofita l'ocasió per a carregar amb bala contra l'antologia de Triadú: «ataco un tracte notòriament injust que l'antologista reserva a Josep Carner i a d'altres poetes catalans meritoris», entre ells Bartra, ja que la seva absència li sembla «difícilment explicable» (22-III-1954).⁷ Bartra, a la resposta (26-IV-1954), mostrarà el seu acord amb les opinions expressades per Tasis.

La correspondència també proporciona notícies sobre dues de les publicacions catalanes editades a Mèxic: *Pont Blau* i *Gasetta de Lletres*. Bartra hi explicita els motius que el van dur, amb Pere Calders, a allunyar-se del grup dirigent de *Pont Blau*. Primerament, l'autoritarisme del director de la publicació, Vicenç Riera Llorca, i la supeditació de la revista —que creia que havia de ser només literària— a interessos ideològics: «en Riera fa la revista tot sol, la qual cosa es nota prou, i està mediatitzat per la política del grup d'en Miquel Ferrer». En segon lloc, l'adopció de les modalitats regionals pròpies en la llengua literària en detriment d'uns criteris lingüístics únics i excloents a partir de la modalitat central: «Nosaltres considerem que la inserció en una revista catalana de textos (i quins textos, la major part!) dialectals representa un error bàsic que, a la llarga pot arribar a atemptar

7. Vegem, a tall de mostra, un passatge de la ressenya a què alludim: «El criteri selectiu de Joan Triadú és respectable, com tots els criteris quan s'expressen francament però és discutible. És —per què negar-ho?— de capelleta. Que la capelleta és digui *Ariel*, no vol dir res, perquè precisament hi ha molta gent que opina que l'esperit aristocràtic, hermètic, lleument desdenyós i notablement narcisista d'aquesta revista —tan lloable per altres conceptes— era tot el contrari d'allò que feia falta en aquests moments de tan destret espiritual, en què calia sobretot mantenir vivent i popular la literatura catalana. I és més discutible, per quant l'elogiosa i destacadíssima presentació dels nous valors de la poesia catalana va acompanyada de la minimització injusta d'alguns valors que, per bé que vagin enclosos a l'apartat "Els supervivents", no deixen de tenir una vida gloriosa i perdurable» (TASIS 1954: 110).

contra la unitat de la nostra llengua i tendeix a la balcanització de l'idioma que Fabra codificà per a tots» (21-I-1956).

Més nombroses són les notícies que fan referència a *Gasete de Lletres*, el suplement literari de quatre pàgines que Bartra menà durant sis números (des de febrer fins a juliol-agost de 1956) i que anava encaixat dins *La Nova Revista*. Bartra comenta a Tasis els motius pels quals ha acceptat la proposta d'Artís-Gener d'encarregar-se de la seva direcció: «llibertat absoluta de crítica i obrir a debat el tema de les coexistències paràsito-dialectals del català en les nostres revistes» (22-II-1956). També ens assabentem d'una polèmica que genera Bartra, des de *Gasete de Lletres*, a propòsit de l'article «De los poetas» publicat per Joan Oliver, amb el pseudònim de *Jonás*, a la revista *Destino* el maig de 1956, en què reflexionava, irònicament, sobre l'ofici de poeta. Bartra indica a Tasis que el text amb què obre el quart número de la revista, amb el títol maragallà i rilkeà, alhora, d'«Una noia amb la veu ben viva. Resposta a un jove poeta», és la rèplica a Oliver, a qui qualifica, despectivament, de «tristíssim baró vidu d'ell mateix». Tampoc no s'escapen de la crítica la seva col·laboració a *Destino*, «un espectacle llastimós»; al mateix temps que desitja que «les seves soporíferes peroracions han de tenir tants pocs lectors com els que ell desitja per a la bona poesia» (6-VII-1956). A la resposta, Tasis expressa el seu parer respecte a l'article d'Oliver: en remarca la ironia i es fa ressò de com el poeta sabadellenc «lamentava que no haguéssiu comprès la intenció purament innocent i sarcàstica del seu escrit». Igualment comenta l'intent de Bartra de dur a terme una nova enquesta a *Gasete de Lletres* amb el títol de «No Països: Catalunya!», alhora que defensa l'expressió «Països de Llengua Catalana», que ja havia emprat el 1944 Josep M. Miquel i Vergés a la seva antologia *Els primers romàntics dels Països de Llengua Catalana*, útil per als intel·lectuals balears i valencians de signe catalanista: «Políticament Catalunya és la base de la nostra acció (i Catalunya és el Principat) i espiritualment, la unitat de la llengua ens la dóna l'esperança d'una unió federativa més íntima amb les terres germanes —si elles volen unir-se'ns, és clar» (11-IX-1956). Bartra replica la proposta de Tasis en to desafiant: «no encendrem cap pàtria amb balearisme, valencianisme, ratpenatisme, alguerisme i altres proliferacions de ranguet erudito-regionalista-literari»; i

aprofita l'ocasió per a passar comptes amb el «Grup de Coyoacán» i, en particular, amb Joan Sales: els qualifica «d'exenergúmens (jo crec que la partícula adjectival és sobrer) que de comunistes han passat a portar llànties a la Mare de Déu de Montserrat» (9-XII-1956). La contesta de Tasis no es fa esperar: li demana que no s'aïlli ideològicament i que presti atenció al moviment català a València i les Illes, a la vegada que li prega que passi pàgina amb el «Grup de Coyoacán» (23-XII-1956).

Un altre aspecte remarcable de l'epistolari és l'opinió que mereixia a Tasis l'obra literària de Bartra: *Odiseu*, «una de les obres més carregades de força lírica que he llegit en molt de temps, i amb un lèxic ple de riquesa i de valors expressives» (22-III-1954); *Antologia de la lírica nord-americana*, «he pogut comprovar la gràcia poètica i l'exactitud de forma i sentit dels vostres versos» (20-II-1955); *Poemes d'Anna*, «un exemplar que hauré de rellegir més d'un cop i que té per a mi, entre altres virtuts literàries, la de contenir poemes d'amor, francament d'amor, sense més angoixes que les que el món exterior ens procura i sap introduir àdhuc. Us felicito, doncs, perquè sabeu fer bells i forts versos i cantar la dona i l'amor amb imatges seves i eternes, que han d'arribar forçosament al cor i al cervell del lector» (29-VI-1955); i *L'evangeli del vent*, «compendi de la vostra tasca en els darrers anys, és d'una noblesa i d'una riquesa de tons i de verb que no tenen parió en la lírica catalana contemporània, que tant es dol de la manca d'empenta i d'ambició. I encara teniu un mèrit incomparable: que heu donat una nova vida a la poesia amorosa, que d'ençà de la mort de Salvat-Papasseit, havia emmudit en català» (23-XII-1956).

En canvi, la valoració que fa Bartra de la producció tasiana es limita a *És hora de plegar*, que «no fou llegit sinó devorat per l'Anna i per mi, arrabassant-nos l'un a l'altre el llibre a les més lleu badada, com passa sempre en les bones novel·les d'aquest gènere. Però la vostra no és bona sinó extraordinària, una de les millors que hem llegit (perdó, devorat) de molts anys ençà» (6-VII-1956).

2. 4. Domènec Guansé

La correspondència entre Domènec Guansé i Rafael Tasis consta de quaranta-dues cartes datades entre 1939 i 1964 (trenta-nou de Guansé i només tres de Tasis).⁸ Bona part de l'epistolari ha estat utilitzat per Montserrat Corretger en el seu treball sobre l'etapa de Guansé a Santiago de Xile, on va romandre exiliat de 1940 a 1963 (2011: 31-203).

Un tema que recorre l'epistolari és l'intent de Guansé per redreçar la revista *Germanor*. Amb aquest objectiu, en una de les primeres lletres (20-VI-1946), prega a Tasis de participar-hi:

Aclariré, això sí, que és absolutament governamental. No fa política de grup, ni polèmiques personals, tot i la constant invitació a la macàbrica dansa. És redactada especialment per Benguerel, Ferrater Mora, Oliver, Franquesa. Té moltes col·laboracions d'altres escriptors d'Amèrica. I hi comencen a col·laborar alguns de França (dels residents al voltant de Perpinyà): Rovira i Virgili, Corredor, Ferran Rahola (aquest amb dibuixos). Tot això, naturalment, és dit per sol·licitar la vostra col·laboració.

I insisteix, anys després, ja que «han volat les millors plomes de Xile», en referència a la marxa de Joan Oliver i de Xavier Benguerel. Per tot plegat, li demana, a banda de col·laborar-hi, que en sigui el corresponsal a Catalunya (rep l'encàrrec de sol·licitar originals a Albert Manent): «Si tens alguna cosa breu, alada, seductora, suggestiva, interessant i bonica que s'hi adigui, hi serà no ja com sempre sinó millor que mai ben acollida» (27-VIII-1954); no en va, «Tasis, personatge mític a Amèrica, és avui entre els meus amics la més sòlida autoritat catalana de l'interior» (17-IX-1962).

També les lletres ens forneixen notícies d'un altre projecte editorial en què s'implicà Guansé, la col·lecció «El Pi de les Tres Branques», fundada amb Oliver i Benguerel, i que va dissoldre's el 1952,

8. Al Fons Domènec Guansé (Arxiu Nacional de Catalunya) no es conserva cap carta de les rebudes per l'autor durant la seva estada a Xile. Les tres cartes de Tasis són còpies efectuades per ell mateix.

amb la publicació de *Llunyania*, de Josep Carner, a causa dels problemes econòmics que l'assetjaven: «No sé si hauràs rebut els paquets d'El Pi de les Tres Branques. Ara de branques està una mica pelat. Però, tanmateix, si Benguerel no defalleix, mirarem de fer-lo rebrotar. Tot depèn que de Barcelona ens ajudeu una mica» (30-V-1948). La correspondència ens permet conèixer la recepció que van tenir llibres com *El Rusio i el Pelao*, de C. A. Jordana: «Ha agradat a totes les persones intel·ligents. Cosa que significa que no ha estat un èxit precisament a les edicions. Encara que sospito que no hi ha manera que unes edicions tinguin èxit a l'exili siguin quins siguin els llibres i els autors» (4-I-1951). No és estrany, per tant, que Guansé es qüestioní si té sentit editar en català des de la diàspora: «En efecte, publicar i escriure llibres catalans a l'exili és una pura follia. No sé com l'Artís s'ho deu haver manegat per tal de mantenir la seva editorial. Ell m'afirma que no és follia sinó patriotisme» (2-III-1947); unes afirmacions que corrobora, anys després, a propòsit de la seva novel·la *La berint*, publicada a Perpinyà el 1952 per les Edicions Proa: «Arribarà a Barcelona? Si la veus, ja que tu ho veus tot i ho saps tot, ja me'n diràs alguna cosa. Serà, em penso, l'única manera de sentir-me cèlebre, famós. El que em pregunto és si té gaire sentit publicar obres en aquestes condicions» (18-XII-1952).

La correspondència, com es pot deduir, permet conèixer millor l'activisme desenvolupat per Guansé. N'és un exemple el paper cabdal que va tenir a l'hora d'endegar els Jocs Florals celebrats a Santiago de Xile el 1962 (FAULÍ 2002: 99-102). De fet, el veredictes va ser motiu de tensió entre l'intel·lectual tarragoní i Tasis: «Jo estava més aviat satisfet d'haver incorporat al veredictes el nom d'uns quants poetes nous [Antoni Font i Costa, Josep Congost, Josep Serra i Janer] i el nom d'altres ja coneguts però que o no havien participat als Jocs encara mai o no hi havien obtingut cap premi, com Clementina Arderiu i Ramon Bech. Potser ha estat una imprudència» (17-IX-1962).

Les lletres inclouen sucosos comentaris d'obres d'altri, com *El pelegrí apassionat*, de Joan Puig i Ferrer: «sento que *Janet* [*Janet vol ser un heroi*] no m'agradi. Els hauria fet força propaganda. Però no puc. Puig té dots de narrador, posseeix una imaginació de tipus realista, però els pecats són més que les virtuts, almenys en l'únic volum

que he llegit —el primer—: allargassat, difús, de mal gust, ridícul i pedant. Ho lamento. A més resulta car i no es ven» (12-VI-1953)».⁹

Igualment, hi ha lloc per a l'intercanvi d'opinions sobre *Retrats literaris*, de Guansé, editat el 1947 a Mèxic (28-IV-1947):

El teu llibre m'ha agradat molt, i a tothom qui l'he venut li ha passat la mateixa cosa. Hi ha coses molt ben vistes, siluetes finíssimes i crítiques dins d'una gran agudesesa. Has fet un llibre que em penso que quedarà dins la nostra literatura, i només em sap greu, egoista de mi, de no tenir prou categoria literària per haver-hi figurat al costat dels altres mapats per la teva sagaç màquina de retratar.¹⁰

Unes afirmacions que provoquen l'autocrítica de Guansé (12-V-1947):

Per cert, el fet que no figuris a la galeria no és degut, com dius, per manca de categoria. Res d'això. Hi ha altres figures, per exemple, l'Apa, que tinc en gran estima literària i ja ho veus, tampoc hi és. Ja explico al pròleg —i sóc sincer— com ha anat tot això. A més és un llibre amb el qual no es pot complir amb les amistats. Amb un retrat en el qual ho he intentat —el d'en Benguerel— no m'ha donat el resultat que volia. En realitat no hi havia hagut de ser ja que no pertany a la

9. Carles Fonserè també va ser molt crític amb l'obra de Puig i Ferrer: «El primer Janet va agrada-me molt i l'hauria disfrutat sincerament si no hagués estat per les mil i una repeticions que vaig trobar-hi i per les contínues, desgraciades, molestes i innecessàries al·lusions a l'Autor. Una altra llàstima! Malgrat això vaig posar-me a llegir el segon volum amb gran interès, però vaig atordir-me i no vaig poder seguir endavant amb aquell desgavell incompreensible de paraules... Ara el tercer volum (si és que arriba, anirà directament al cove)» (27-V-1955).

10. Tasis va ressenyar *Retrats literaris* a la *Revista de Catalunya*. La valoració que en feia, altament positiva, anava de bracet d'una lectura sociològica: «En conjunt, el llibre forma un panorama ben suggestiu d'una època de la nostra literatura i, per un moment, de la nostra societat: aquella època que va del 1919 al 1936, on els esforços i les il·lusions de molts podien fer-nos creure que havíem reeixit a formar unes seleccions actuant eficaçment dins un poble complet i major d'edat. Vista a distància, i a través dels retrats que arrenclera Domènec Guansé en el seu llibre, podem endevinar que hi havia molt per fer, però també ens és forçat de plànyer-nos de l'afollament de tot allò que havia estat aconseguit» (TASIS 1947: 453).

generació que hi és especialment reflectida i que a més el llibre és destinat a copsar les figures llunyanes que se'm presenten com a ombres del meu passat. Tanmateix, per amistat, vaig encabir-li. Em pensava que l'havia fet quedar d'allò més bé. Tanmateix no pel que em diu ell sinó els altres, no li plau massa. Què hi farem!

Guansé tampoc no s'està de valorar, amb reserves, textos de Tasis com *Sol ponent*: la primera part no li sembla tan interessant com la segona, ja que «el protagonista em sembla una mica artificiós. En la segona part s'humanitza i tota ella té una emoció més autèntica i un ritme més intens» (14-IV-1954),¹¹ o *La novel·la catalana* (desembre de 1955):

és ben complet. No importa que hi sobrin alguns autors que no hauríem de passar a la història literària i que no hi passaran o passarem quan s'escriuin històries literàries que siguin alguna cosa més que un marro de cafè molt explotat. Però el teu treball no és pròpiament història, sinó un assaig, un panorama, un mostrar de noms i de tendències i una guia excel·lent per a ús de lector i no de copistes. Afegiré que, considerat així, dónes un excés d'importància als precursors i als mestres. En la novel·la catalana no hi ha mestres ni precursors.

A l'últim, les cartes traspuen la solitud que embolcalla Guansé, fins al punt que proposa a Tasis que no retorni a Catalunya després de la mort del seu pare: «Per què no te'n vas d'un cop a Mèxic o l'Argentina? No et dic Xile, perquè les possibilitats de Xile, si no et dediques a vendre alguna cosa són molt migrades. Tanmateix, ja m'agradaria que vinguessis» (2-I-1948). També reflexiona sobre la difícil tornada a casa (12-VI-1953):

Cada dia les possibilitats de l'exili són, pel que ens afecta, més migrades. Ja, en conjunt —ho reconec— representa ben poca cosa. El que

11. No en va, Guansé ja havia donat a Tasis un consell per a ser millor escriptor: «Tu ets un d'aquells escriptors que no acaben mai la corda i l'únic que com a narrador gosaria reproxar-te és que no imposessis de vegades un fre a la corda, no pas per dissimular-ne l'empenta sinó per fer-la més tibant» (4-I-1951).

em detura són diversos factors. Un d'ells és que tinc una mica de por d'ofegar-me aquí dintre; de topar amb gent molt canviada i amb imbècils petulants. Un altre és que tot i els meus desplaçaments sóc un sedentari. Després hi ha la crematística. No he fet l'Amèrica. Com sempre visc al dia. I les meves possibilitats en aquest aspecte a Barcelona em semblen més que migrades, nul·les, mentre no hi hagi el recurs del periodisme, ja que amb les editorials no crec que hi hagi res a fer. Vaig meditant-ho i, entretant, el temps passa.¹²

Unes asseveracions que cal relacionar amb l'escassa consideració que, segons Guansé, tenia el món de l'exili per als que vivien a la Catalunya franquista: «Ignoro si realment els que lluny de la terra han mantingut la fidelitat i els llibres i les revistes que hi ha escrit han tingut alguna influència damunt d'això que ara en diuen amb pompa les noves generacions. Em penso que, en tot cas, és una minsa influència. Jo em penso que les revistes de l'exili no les llegeix ningú llevat de qui les redactem» (12-XII-1957).

3. LA CORRESPONDÈNCIA AMB ELS EXILIATS EUROPEUS

Com ja hem indicat, Rafael Tasis va romandre exiliat a França, preferentment a París, entre 1939 i 1948 (ARIMANY 1967: 116-137, i, sobretot, POBLET 1967: 71-119). A banda de l'activitat política que hi menà, com a secretari d'Acció Catalana Republicana, va col·laborar a *El Poble Català* (1939-1940), *Quaderns d'Estudis Polítics, Econòmics i Socials* (1945-1947) i als volums parisencs de la *Revista de Catalunya* (1947); va guanyar-se la vida amb feines ben diverses de caire intel·lectual (com les traduccions al castellà de novel·les de George Simenon

12. Un plantejament que Guansé ja havia exposat anys abans a Tasis: «La majoria dels amics d'ací, pels que em pregunteu, marxen bé. En Benguerel té un laboratori, s'ha fet ja milionari, s'ha comprat una casa i ara, aviat, es firarà un auto. En Trabal, sempre ple de projectes. Ara té una editorialeta destinada als nois i marxa força bé. És clar que els llibres no els escriu ell: té un col·laborador. El que pitjor marxa sóc jo, naturalment: no he fet un peso, no m'he casat, he estat víctima de tota mena d'especialistes, etc., etc. Tanmateix, encara segueixo fent literatura» (9-XI-1946).

per encàrrec de Ferran Canyameres); publicà llibres com *Història de coneguts*, amb el qual va obtenir el premi Víctor Català als Jocs Florals de Montpeller de 1946, i va redactar la novel·la *Tres*. Després del retorn a Catalunya, Tasis no va trencar els vincles amb França. Hi va ajudar la correspondència amb Ramon Xuriguera i Josep Tarradellas: participà a la revista *Vida Nova*, que dirigia des de Montpeller Miquel Guinard (les 27 cartes conservades ho testimonien), i als Jocs Florals del centenari, celebrats a la capital francesa el 1959, en què va assolir el premi Rafael Patxot amb l'obra *Els Jocs Florals de Barcelona en l'evolució del pensament de Catalunya (1859-1958)*.

3. 1. Mercè Rodoreda

La correspondència entre Mercè Rodoreda i Rafael Tasis cobreix l'arc temporal 1941-1965 i la integren trenta-cinc cartes, trenta-tres escrites per Rodoreda des de Llemotges, Bordeus, París i Ginebra i dues per Tasis des de Barcelona. Com que es tracta d'un epistolari a bastament utilitzat pels biògrafs de Rodoreda (ESPINÓS 2013: 105-119), ens limitarem a indicar-ne els trets que considerem més interessants des d'una perspectiva literària. Com és sabut, l'escriptora barcelonina va viure, amb Armand Obiols, els primers anys d'exili en territori francès enmig de la solitud —«Escriuiu-me encara que no sapigueu què dir-me» (8-V-1942)— i la precarietat: «Em preocupa perquè no puc escriure i em revolta perquè en tinc més ganes que mai. No cregueu que exageri quan dic que no tinc temps per a res; és la història famosa de “l'obrero a domicili”, que es lleva, ha d'anar a comprar, netejar la casa, rentar la roba, planxar-la, cosir-la, fer el menjar, guanyar-se un jornal i morir-se de fàstic» (10-VIII-1945).

Malgrat les dificultats, Rodoreda desitja retrobar-se amb l'escriptura. Té projectes que exposa a Tasis: «La meva producció a l'exili? Un parell de comèdies, una novel·la i un llibre de contes. Tot a refer i no tinc temps. Si de tant en tant tinc una estona de lleure la dedico a reposar, ni a llegir, perquè estic terriblement cansada. Ja veieu que no he fet res de ben brillant» (25-X-1945). Al cap d'unes setmanes (14-XII-1945), hi insisteix:

Si pogués tindria els projectes editorials següents. Primer: m'agradaria molt reeditar *Aloma*, fóra fàcil perquè en tinc un exemplar. Segon: publicar un llibre de contes: un parell de mesos per a revisar els que ja tinc i escriure'n tres o quatre més bastarien per a fer el llibre. Tercer: tinc tota la documentació necessària i notes preses dia per dia de la retirada. El temps material d'escriure (un mes i mig o dos) i ja tenim un altre llibre. La novel·la que tinc demanaria més temps i no vull precipitar-ne la publicació. He jugat fort i vull publicar-la quan n'estaré plenament satisfeta. Però no puc, no puc fer res. I si la vida continua a ésser-me tan dura com ara no podré fer res mai més.

Gràcies a l'escriptura —amb Tasis d'intermediari— Rodoreda aconsegueix uns minsos ingressos, amb uns contes enviats a *La Nosstra Revista*: «En tinc vint-i-dos d'acabats i dos més de gairebé enllestits, “El mirall i “Post Scriptum”, i en tinc un altre a la vista, “Orleans 2 k.” Espero, per a fer-lo, trobar-me en un cert estat de gràcia perquè vull que sigui molt bo» (18-VII-1946).

La correspondència entre ambdós es reprèn el 1956, quan Rodoreda ja s'ha traslladat a Ginebra. A la primera carta, manifesta, de nou, la sensació de soledat que ja havia experimentat en terres de França: «Estic completament desconnectada de tothom. I tot i que sóc una bèstia feréstega, a vegades trobo a faltar molt estar sense amics a la vora» (29-II-1956). Ara sovintegen els problemes per a publicar, que l'autora intenta resoldre aprofitant les escasses visites que efectua a Barcelona: «Vaig anar a veure en Cruzet. Em va dir que, publicar un llibre de contes, no li interessava gaire, però que podia enviar-lo —el llibre— o recull al premi Víctor Català. El que sí que li interessa és una novel·la. Per tant, ja he agafat la que tenia mig enllestida per a en Puig i Ferrer i ja he començat a treballar-hi i a refer-la de dalt a baix» (20-VII-1956). Com és sabut, va seguir el consell i l'any següent va obtenir el guardó amb *Vint-i-dos contes*, que publicà Cruzet a l'editorial Selecta.

També gràcies a la correspondència podem seguir la difícil gestació de *La plaça del Diamant* i les disputes amb l'editor Joan Sales (RODOREDA & SALES 2008). Com a botó de mostra oferim alguns passatges de la carta de Rodoreda a Tasis de l'11 de març de 1962. D'anuvi es plany que Sales hagi canviat el títol de la novel·la (*Colometa* era

l'original), i de les conseqüències negatives que provoca en l'argument: «el minyó amb un gran aplom em diu, “facci viure els seus personatges principals en aquesta plaça”. Fer això volia dir, o equivalia, a estripar la novel·la i escriure'n una altra per a posar-li aquest títol». L'intervencionisme afecta tota la redacció, amb constants canvis lèxics, supressions o afegits, ja que «amb la seva mentalitat en comptes d'enriquir la llengua l'empobria i que es fes el càrrec que tractava amb un escriptor i que la responsabilitat de tot el que considerés inacceptable en matèria de llenguatge, anava per a mi». L'autora, per tot plegat, conclou: «És a dir m'ha minat la novel·la de pura i gratuïta animada». Fins i tot demana a Tasis, en una nova lletra, que, a través de Joan Oliver, un dels fundadors del Club dels Novel·listes, la col·lecció on s'havia de publicar el llibre, que Sales li respecti el text: «En fi, amb ell no es pot discutir perquè és boig o el fa. I a més a més els afegits. Cada afegit una pasterada. La meva protagonista en comptes de parlar com una noia plena de vida i amb una certa finor i amb una certa tanoqueria, parlava com parla en Sales i amb la psicologia del minyó que més aviat és cridanera» (10-IV-1962).¹³

Pel que fa a les dues cartes de Tasis conservades, podríem qualificar-les de circumstancials. Té un cert interès la darrera ja que comenta a Rodoreda que està preparant, amb Manuel de Pedrolo, una col·lecció de novel·la catalana per a una ignota Mediterrà S.A. i li demana un text: «No tens res? Aquella novel·la de la torre de Sant Gervasi que vas enviar fa anys al Joanot Martorell, l'has modificada? Tens carta blanca per enviar-nos el que vulguis i ens agradaria que, si no la primera, una de les primeres fos la teva» (4-IV-1965). Tasis segurament parla de *Mirall trencat*; Rodoreda refusa l'oferiment: «Aquella novel·la de què em parles en la teva carta, de moment no em veig pas en cor de refer-la. Tinc el cap molt cansat i quan hauré enviat la que enllestixo segurament estaré un temps reposant, perquè seria incapaç de

13. De fet no es tracta de la primera lletra que escriu a Tasis sobre el tema, demanant la intervenció d'Oliver. Se n'ha conservat una anterior, de Tasis a Oliver del 14 de març de 1961, i que cometem a l'apartat dedicat a la correspondència amb el poeta sabadellenc, en què es feia ressò de les queixes de Rodoreda arran de les intromissions de Sales en el text de la novel·la.

fer res que valgués res. I aquella novel·la, *Una mica d'història*, tenia unes quantes pàgines bones i moltes de dolentes. Hi ha més feina de la que sembla» (18-VI-1965).

A l'últim, cal assenyalar que a les lletres de Rodoreda hi ha referències a escriptors que ha conegut. Per exemple, comenta el dolor que li produeix el traspàs de Francesc Trabal a Santiago de Xile el novembre de 1957: «A mi, la mort de Trabal em va afectar molt. Per una colla de coses: entre elles perquè, probablement, li havia amargat la vida i perquè havia estat una mica enamorat de mi. Són aquells secrets que em penso que sap tothom. Que descansi en pau. Sé que més d'una vegada hi pensaré amb pena i amb tendresa» (30-XII-1957). Hi ha anotacions molt més crítiques:

Que saps alguna cosa de les germanes Brönte? Vull dir els Goytisolos? I de Castellet? És a dir, d'aquests catalans tan infeliços que escriuen en castellà perquè es pensen que la fama els vindrà per la banda de Madrid. Cap d'aquests catalans que escriuen en castellà no arriba ni a la sola de la sabata d'un castellà de debò. Perquè l'escriure és una qüestió d'estil. I Juan Goytisoló és un minyó sense. No sé perquè m'embranco amb tot això. No val ni saliva ni paper (25-XI-1959).

3. 2. Ramon Xuriguera

S'han conservat 111 cartes de la correspondència emesa per Rafael Tasis i Ramon Xuriguera, que abracen el període 1945-1962, de les quals 61 són de l'escriptor barceloní i 50 del lleidatà, exiliat a París i a Bergerac, on morí l'agost de 1966. El gruix de l'epistolari es concentra entre 1948 i 1955 i, simbòlicament, estableix un altre diàleg epistolar entre l'exili i l'interior del país.

A banda d'informació sobre les pròpies obres, qüestió que no comentarem, Xuriguera i Tasis ens proporcionen judicis sobre les novetats editorials, els autors i les obres que veuen la llum durant aquest període, cosa que també ens permet resseguir-ne la recepció entre els lectors de l'època. Així, Xuriguera comenta a Tasis el recull *Paliers*, de Josep Carner: «Hi ha de tot, vell i nou. Certes coses noves porten un accent d'humanitat no massa freqüent en la producció carneriana. Els

anys acaben interessant l'esperit a les coses essencials. Un poema, sobretot, “Unitat”, em sembla revelador en aquest sentit. Això de banda, l'encant, l'enlluernament diria, de la llengua de Carner, és sempre el mateix» (26-VI-1950, CAMPS 2010: 101); o les novel·les *L'impenitent*, la cloenda de la trilogia *Entre la terra i els núvols*, de Prudenci Bertrana; *L'home dins el mirall*, de Xavier Benguerel; *Laberint*, de Domènec Guansé; o *Primera part*, de Cèlia Suñol. Tasis, a diferència de Xuriguera, se circumscriu a autors —sobretot narradors— que començaven a despuntar: Maria Aurèlia Capmany, Jordi Sarsanedas o Manuel de Pedrolo, de qui escriu: «L'idioma li falla una mica encara, és cert, però té empena de narrador, audàcia en els temes i un gran domini de les tècniques més modernes: tot això, ben fusionat, li dóna, almenys en dues de les novel·les que conec d'ell, un gran resultat» (2-IX-1954, CAMPS 2010: 183). En aquest sentit, reportem l'aguda crítica tasiana a *Antologia de la poesia catalana* —recull del qual ja havia donat l'opinió a Bartra— i a *Antologia de contistes catalans*, de Joan Triadú, dues obres recurrents en el debat cultural de l'època:

Aquest jove dinàmic, propulsor del grup *Ariel*, ha publicat una antologia de la poesia catalana de Verdaguer ençà, amb exclusions i incusions molt discutibles i un sistema de valoracions encara més personal. Podeu comptar com se li han tirat al damunt els poetes deixats fora del clos! I la seva antologia de contistes, de gran volum, té falles tan curioses com l'oblit de Puig i Ferrer, Maseres, Millàs-Raurell i Folch i Torres, mentre inclou joves completament inèdits i d'altres que mai han publicat un conte enlloc. (3-VII-1951, CAMPS 2010: 119-120)

De tota manera, els textos més debatuts a la correspondència són els dos primers volums del cicle *El pelegrí apassionat*, de Joan Puig i Ferrer. Els dos literats coincideixen a valorar-los negativament. Tasis critica que les novel·les no siguin més que un pretext de Puig i Ferrer per a passar comptes amb els que considera els seus enemics:

I els dos volums publicats, fins ara, del Janet puig-i-ferrereriana? D'aquesta darrera obra només puc dir-vos que em sembla molt més pròxima de *La farsa i la quimera* que d'*El cercle màgic* i que em sembla que donarà més despeses i descrèdit al seu autor i editor que no pas la

glòria que pretén d'aconseguir amb el seu *roman-océan* i els diversos *règlements de comptes*, que particularment al segon volum, comencen a fer-se amb els enemics o exàemics de Puig i Ferrer. (12-VII-1953, CAMPS 2010: 150)

Xuriguera, a la resposta, remarca el nul interès que li han desperatat els dos volums:

Els problemes que es plantegen els personatges —tal com se'ls plantegen— no tenen per a mi cap interès. Són exaltacions d'éssers primaris insuportablement orgullosos i ignorants. L'autor no és prou genial per a fer-se perdonar el desequilibri, i sobretot les repetides proves de mal gust de la narració no solament són injustificables sinó que són repel·lents. Tot plegat, el complex dostoiévskià-pirandellià que sembla ésser la gran ambició de l'autor, no és en la realitat de l'obra més que una trista paròdia pretensiosa i ensopida. (21-VII-1953, CAMPS 2010: 152-153)

Tasis a la correspondència també informa Xuriguera sobre l'activitat teatral barcelonina. Mentre que valora positivament peces com *L'hostal de l'amor*, de Ferran Soldevila, critica que l'escena es trobi dominada per Josep Maria de Sagarra, un dramaturg sobrevalorat, capaç de sacrificar la qualitat del que escriu en favor del públic:

També em cal esmentar l'èxit realment aclaparador i sorprenent que té la darrera obra de Josep M. de Sagarra, que inaugurarà la temporada de teatre català al Romea. És en prosa, pretesament audaç i de tema neocatòlic, i es diu *La ferida lluminosa* —títol ja parodiat pels maledicents com a *La farina de llinosa*. Té quatre quadros i hi surten tres jesuïtes, un dels quals mor en escena després d'haver fet un sermó ple d'imperitències als seus pares. La gent hi plora i alguns —com ara jo— s'hi indignen. Però el cas és que l'èxit és autèntic i que les dues-centes representacions estan assegurades. A veure si això salva el teatre català, que estava en molt mala situació. (8-XII-1954, CAMPS 2010: 195)

Les cartes són també un document per a estudiar l'aparició, el contingut i la difusió d'algunes publicacions nascudes a l'exili en què van prendre part Tasis i Xuriguera: *Revista de Catalunya*, *Quaderns*

de l'Exili, Catalunya, La Nostra Revista, Tramontane, Vinçle, Presència Catalana, Pont Blau, Veu Catalana o Vida Nova. Semblantment, la correspondència esdevé una font de primera mà per a treure l'entrellat sobre determinades polèmiques que afectaven la cultura catalana. Una és la que van mantenir, des de la mateixa diàspora, Joan Sales (i els membres del Grup de Coyoacán, amb Lluís Ferran de Pol com a capdavanter) i Rafael Tasis (i Armand Obiols) a les pàgines de *Quaderns de l'Exili*, *La Nostra Revista* i *Quaderns d'Estudis Polítics, Econòmics i Socials* a propòsit dels models culturals del moment, per tal com els primers propugnaven una ruptura radical amb la tradició alhora que atacaven el que consideraven la pervivència del Noucentisme que encarnava Eugeni d'Ors (CASTELLANOS 2013). Una altra polèmica recurrent entre els dos corresponsals fa referència al paper de la revista *Destino* i al seu col·laboracionisme amb el règim franquista.

L'epistolari és, igualment, una pedrera sobre altres aspectes del món cultural de la postguerra i l'exili. Hi trobem comentaris sobre la sort d'editorials —ben diversa, altrament— com les Edicions Proa, refundades a Perpinyà per Josep Queralt amb l'ajut de Ramon Xuriguera i Josep Puig i Ferrer i abocades, gairebé des dels nous inicis, al fracàs (CAMPS 2004), tal com sentenciava Tasis amb uns arguments similars als que exposava Guansé: «L'edició en català, que a casa nostra i en època normal difícilment era un afer interessant, feta a l'estranger avui i sense possibilitats de venda regular i pública a Catalunya és pura utopia» (1-IX-1950, CAMPS 2010: 108); l'editorial Selecta o l'editorial Albertí. O revistes, premis literaris i col·leccions, que ja hem comentat a propòsit d'altres epistolaris (El Pi de les Tres Branques, Catalònia, *Lletres...*). O els diferents certàmens dels Jocs Florals de la Llengua Catalana a l'exili (París, Nova York, Tolosa de Llenguadoc); l'homenatge a Verdaguer celebrat a París el 1945, amb motiu del centenari del seu naixement (i de l'aparició de la *Miscel·lània Verdaguer*); les sessions clandestines de poesia celebrades al passatge de Permanyer o la candidatura de Josep Carner al premi Nobel de Literatura el 1962.

3.3 Josep Tarradellas

Marcadament distint als epistolaris que hem comentat és el que es van creuar Rafael Tasis i Josep Tarradellas, que l'integren 118 documents datats entre 1944 i 1966. Es tracta d'una correspondència de caire polític —estudiada per Francesc Foguet (2014)— i que té com a fil conductor el paper de la Generalitat a l'exili, cosa que provoca disputes entre els dos corresponents. Una mostra del que afirmem: Tasis va participar en el Moviment Europa, organitzat a Munic el juny de 1962, com a representant de l'anomenat Comitè Ametlla (Claudi Ametlla era el president del Consell de Forces Democràtiques de Catalunya, integrat per partits com Esquerra Republicana de Catalunya o Unió Democràtica de Catalunya, entre altres), en què «reivindicava la legitimitat de les forces democràtiques catalanes d'establir pactes unitaris a tots els nivells i situava la presidència de la Generalitat “al marge i per damunt de tot pacte i tracte”» (FOGUET 2014: 33); Tarradellas, exiliat a la vila francesa de Saint-Martin-le-Beau, defensava que havia de ser la Generalitat qui donés forma a aquesta unitat. Per tal de posar remei a aquestes disputes —a les quals no era aliena la voluntat messiànica del president de la Generalitat—, Tasis va buscar —i trobar— el nexce que els unia: «Sé que aquestes paraules vostres són sinceres i que les dicta l'amistat i sé també que, si en algun punt podem haver estat en desacord, una cosa ens unia tots dos —com uneix tots aquells qui, després de tants anys encara avui lluiten i s'esforcen per fer possible allò que Catalunya es mereix— i que aquesta cosa està per damunt de totes les divergències, puix que és el patriotisme» (31-III-1963, TARRADELLAS & TASIS 2014: 166).

Al llarg de l'epistolari trobem escampades les opinions de Tarradellas sobre l'obra de Tasis. Així, arran de la publicació de *Barcelona, imatge i història d'una ciutat* (1961), compara la seva tasca divulgativa amb la de Jaume Vicens Vives:

Us he dit diferents vegades, i avui em plau d'insistir-hi, que no conec cap altre català, si faig excepció de nostre estimat Jaume, que hagi posat els seus coneixements al servei d'una manera de dir i explicar tan precisa i clara com vós. Cosa ben difícil per a tothom, però encara més en

els escriptors de casa nostra que la majoria d'ells un cert romanticisme pesa en la seva obra i en altres un excés d'imatges o adjectius desvirtuen sovint el propi pensament. (17-VI-1961, TARRADELLAS & TASIS: 2014: 144)¹⁴

O la lectura que fa de la novella *Tres*, en clau personal:

Tal vegada us estranyi, però amb tota franquesa us vull dir que el que més m'ha interessat és tot el que dieu d'abans de 1931. Em sembla que és la primera vegada que hi ha qui ens digui les inquietuds d'aquells que tot ho fèiem i a tot arreu érem presents. [...] Tot el que dieu d'aquella època m'ha causat una forta impressió, car m'ha recordat els anys de la meua vida més plena de vibracions i d'esperances. (21-XII-1963, TARRADELLAS & TASIS: 2014: 198-199)

4. LA CORRESPONDÈNCIA A L'INTERIOR DE CATALUNYA

Des de 1948 i fins a la mort a París el desembre de 1966, Tasis va desplegar a l'interior de la Catalunya franquista una intensa —i immensa— activitat cultural. No només va publicar les novel·les a què hem fet al·lusió, sinó també traduccions i estudis. Arran del seu innegable prestigi, va exercir de jurat en premis literaris (principalment de narrativa) i la seva impremta-llibreria va convertir-se tant en un lloc de refugi per als intel·lectuals com en l'indret des d'on es distribuïen, clandestinament, exemplars de les revistes i dels llibres publicats a l'exili (ARIMANY 1967: 151-157). No podem deixar de banda la seva correspondència amb intel·lectuals amb qui compartia l'animadversió cap al règim dictatorial: del Principat, com Salvador Espriu (vegeu les quatre lletres conservades a CAMPS 2011: 31-48), Albert Manent, Joan Oliver o Maurici Serrahima, i d'arreu dels Països Catalans, com, singularment, Joan Fuster.

14. Hem de tenir present que Jaume Vicens Vives va encarregar a Tasis l'obra *Pere el Cerimoniós i els seus fills* (1957) per a la col·lecció «Biografies Catalanes» que dirigia per a l'editorial Teide.

4. 1. Joan Oliver

S'han conservat onze cartes de la correspondència entre Rafael Tasis i Joan Oliver (vuit de Tasis a Oliver i tres d'Oliver a Tasis). L'epistolari s'obre amb una lletra de Tasis en què dona a Oliver el condol per la mort de la seva muller, Conxita Riera, pocs mesos després que hagués retornat de l'exili a Santiago de Xile (4-XI-1948). La resta de cartes daten de la dècada dels seixanta. Així, Tasis transmet al poeta sabadellenc la petició de Mercè Rodoreda, a propòsit de *La plaça del Diamant*, en què li demana «que vegi si tu pots influir amb en Sales —jo no hi tinc cap mena de força— perquè no segueixi fent l'ase amb les seves intromissions i correccions en el text de la seva novel·la» (14-III-1961). Anys a venir, Oliver, com a director literari de Proa, demana a Tasis si té inèdits, després d'haver llegit *Tres*: «Altrament, quan emprenguis una altra novel·la, voldria que pensessis en nosaltres; i el mateix et dic per al cas que ja la tinguessis engegada», com també si n'hi pot proporcionar d'altres autors: «També et prego que quan escriguis a la Mercè Rodoreda li facis honesta pressió perquè ens doni la novel·la que té en curs» (8-V-1964). La resta de cartes de Tasis a Oliver són més anecdòtiques: invitacions als sopars d'homenatge a Vicenç Riera i Llorca (2-VIII-1962), José Bergamín (28-IX-1962) i Gonzalo Báez Camargo (3-V-1966) i al seu, amb motiu d'haver complert seixanta anys (19-III-1966); un convit que Oliver respon amb ironia (24-III-1966):

Et felicito pels teus magnífics seixanta i te'n desitjo uns quants més, tants com els de la senyora Albert i Paradís, pel cap baix. I que jo els vegi i et pugui continuar inquietant per telèfon i per escrit, a la recerca de traduccions, textos, dades, dates i altres circumstàncies de la nostra darrera història... Perquè, si tu desertessis, com ens ho fotríem els desmemoriats, desordenats i passablement dropos.

Paga la pena recordar que Oliver va publicar un poema pòstum dedicat a Tasis el gener de 1967 a *Serra d'Or*, «Darreres paraules a Rafael Tasis», i que va recollir a *Circumstàncies* (1968). En reproduïm la darrera estrofa:

No has fugit, Rafael, no has desertat.
 Algú t'ha arrabassat
 per a un exalçament i un premi.
 Ben provada tenies la virtut.
 Massa t'havien espremut
 els companyons del gremi. (OLIVER 1975: 356-357)

4. 2. Joan Fuster

L'epistolari entre Rafael Tasis i Joan Fuster aplega cinquanta-vuit cartes datades entre 1951 i 1966.¹⁵ L'origen rau en una plaqueta que Fuster envia a Tasis i aquest li manifesta l'agraïment i la coneixença que tenia de la seva persona arran dels articles publicats a les revistes de l'exili. De fet, les lletres dibuixen un mapa d'interessos comuns entre els dos corresponents. Un és la relació estreta que mantenen amb *Pont Blau* (és la revista qui paga el primer viatge de Fuster a Barcelona, mentre que Tasis li fa d'amfitrió i li programa els actes de l'estada): hi exerceixen de corresponents i hi comenten autors i obres alienes, com, una vegada més, els dos primers volums del cicle novellístic *El pelegrí apassionat*, de Joan Puig i Ferrer. Així Tasis indica que «l'amic Riera m'ha tramès un retall del número 15, amb un doble article sobre *El pelegrí apassionat*, que uneix les nostres dues signatures amb opinions que no em semblen gaire contraposades. Jo subscriuria gairebé tot el que vós hi exposeu i no crec que al meu article hi hagi gran cosa que us sembli injust» (2-II-1954, FUSTER 2009: 89). També hi comenten obres pròpies, com la recensió de Fuster de *La vida del rei en Pere III* o *La Bíblia valenciana*: «No sóc un gran entès en el gènere policial, però puc dir-vos que ha estat, per a mi, una lectura agradable i interessant. Supose que aquesta serà una de les primeres finalitats del llibre, i us assegure que l'heu aconseguida» (2-VII-1955, FUSTER 2009: 137); semblantment

15. Al volum FUSTER (2009) no es reproduïxen totes les cartes: l'editor de la correspondència, Josep-Vicent Garcia i Raffi, considera que n'hi ha que tenen un interès irrellevant.

l'autor barceloní hi glossa obres fusterianes, com *La poesia catalana* (li deixa l'original d'un llibre inèdit per a confegir-la), *El descrèdit de la realitat*, *Figures del temps* o *Nosaltres, els valencians* (a partir de la lectura d'aquestes obres confegeix l'article «Situació de Joan Fuster»). Un altre lligam amb *Pont Blau* és la qüestió de la llengua literària, que ja havia aparegut en la correspondència amb Bartra i Calders: els dos intel·lectuals mostren una posició unitarista, en contra de la proliferació de dialectalismes que promovia Vicenç Riera Llorca (NOGUER 2007).

Tasis i Fuster també van formar part dels jurats de premis literaris, com el Joanot Martorell de 1959 (entre els participants hi havia Lluís Ferran de Pol i Mercè Rodoreda i el va guanyar Ricard Salvat) i el Sant Jordi de 1965 (amb tripijocs perquè l'obtingués Estanislau Torres). O els Jocs Florals de l'Alguer de 1963, en què en el veredicté es va prioritzar la representació territorial en detriment de la qualitat. Tasis ajuda Fuster en diversos projectes, com la traducció al francès d'*El descrèdit de la realitat*, i li exposa projectes de novel·les, com *Abans de plegar* (la futura *És hora de plegar*) o *El meu amic, l'Arcàngel*, que no arribà a enllestir (POBLET 1967: 134-135). Igualment es plany de la manca de fortuna crítica del seu *Abans d'ahir* i, de retop, de l'edició en llengua catalana: «ha estat un llibre que, com gairebé tots els que surten en català, ha passat sense pena ni glòria» (12-IX-1957, FUSTER 2009: 183-184). A les lletres hi tenen cabuda les valoracions, a voltes amarades d'ironia, d'obres d'altri, com la de Tasis del drama *La ferida lluminosa*, en uns termes similars als exposats a Xuriguera: «La gent hi plora. Alguns s'indignen —jo en sóc— perquè la demagògia, ja sigui comunista o neocatòlica, els sembla una mena de prostitució intel·lectual. Però Sagarra, ficat a la taquilla del teatre i controlant les recaptacions, no s'amoïna d'aquestes crítiques llepafils» (5-XII-1954, FUSTER 2009: 111); o la de Fuster sobre la peça *El comte Arnau*, de Miquel Arimany:

M'estranyaria molt que una companyia de teatre, amb una certa responsabilitat, s'avingués a representar aquell drama del nostre amic. Perquè no és carn ni peix: ni una peça poètica estil Lorca, ni una tragediota de les bones (aquesta darrera espècie ja la va esgotar el senyor

Guimerà, i no veig la necessitat d'insistir-hi) Però, sobretot, ¿per què no deixen tranquil, durant una bona temporada, el pobre comte Arnau, que no té culpa de res? Em sembla que l'Arimany hauria d'escriure drames de jesuïtes. (11-XII-1954, FUSTER 2009: 114)

5. CONCLUSIONS

Després d'aquest recorregut per alguns epistolaris tasians, podem adonar-nos que el tret que els vertebra és l'intent de recuperar —o de donar continuïtat— a una tradició cultural que naixia dels anys de la República i que el règim franquista havia intentat anorrear. No són estranyes, per tot plegat, les abundants referències a revistes, llibres, col·leccions, editorials o projectes concebuts amb més o menys fortuna. Les lletres també ens apropen a la situació personal dels interlocutors i, d'una manera especial, a la dels exiliats a Amèrica o a Europa, escindits entre el desig de tornar (l'enyor cap al país del qual van ser obligats a marxar traspua sovint en l'escriptura) i les dificultats per a fer-ho. No és, en definitiva, gens agosarat demanar l'edició no només dels epistolaris inèdits a què hem fet referència, sinó també dels d'altres corresponsals que referenciàvem en nota a l'inici. Com hem vist, aporten una ingent quantitat d'informació politicocultural sobre un període convuls i dissortat de la nostra història recent i, alhora, ens permeten dibuixar millor la imatge de Tasis, un intel·lectual fermament implicat amb el seu país, el qual, en una carta a Domènec Guansé, es definia modestament: «jo sóc l'home sense ofici ni benefici, intel·lectual sense títols i totes les altres desgràcies que vulguis» (23-I-1948). L'escriptor tarragoní va acabar confegint el retrat que Tasis li havia demanat en la seva lletra del 28 d'abril de 1947 i el va incorporar a *Abans d'ara*, una revisió de 1966 dels vells *Retrats literaris*. Presentava l'homenot barceloní en aquests termes:

La seva paraula és clara i vigorosa, ensems que assenyada i prudent. Idealista sense emboiraments, tocant de peus a terra, s'irrita amb els il·lusos, amb els qui demanen impossibles o tenen amb els altres exigències de les quals es creuen eximits. Hom l'ha anomenat «Cònsol de la

diàspora», títol pintoresc que sembla abellir-li, i el que és cert és que per als qui viuen a distants països té cada dia un prestigi més pur. (GUANSÉ 1994: 172)

De fet, és difícil trobar uns mots que reflecteixin amb més justícia el caràcter, la personalitat i l'activisme de Rafael Tasis.

6. BIBLIOGRAFIA

- ARIMANY (1967): Miquel Arimany, *Símbol vivent. Biografia de Rafael Tasis*, Barcelona: Arimany.
- BOU (1993): Enric Bou, *Papers privats*, Barcelona: Edicions 62.
- CALDELS (1953): Pere Calders, «Joan Triadú», *Pont Blau*, núm. 13 (novembre), p. 282.
- (2012): *Fe de vida. Cartes a Rafael Tasis*, ed. de Montserrat Bacardí i Francesc Foguet, Barcelona: Acontravent.
- CAMPS (2004): Josep Camps Arbós, «Les Edicions Proa de Perpinyà (1949-1965)», *Els Marges*, núm. 72 (hivern), p. 45-76.
- (2010): *L'espantós és el buit, el desert. La correspondència entre Rafael Tasis i Ramon Xuriguera*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2011): «Rafael Tasis, lector i corresponçal de Salvador Espriu», *Inden-sinenter*, núm. 6, p. 29-46.
- CASTELLANOS (2013): Jordi Castellanos, «L'exili literari català: continuïtat i ruptura», dins: *Literatura i societat*, Barcelona: L'Avenç, p. 237-250.
- CORRETGER (2011): Montserrat Corretger, *Domènec Guansé, crític i novel·lista: entre l'exili i el retorn*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ESPINÓS (2013): Joaquim Espinós, «Un miratge de normalitat. Les biografies de Mercè Rodoreda», dins: Montserrat Bacardí, Francesc Foguet i Enric Gallén (eds.), *La literatura catalana contemporània: intertextos, influències i relacions*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 105-119.
- FAULÍ (2002): Josep Faulí, *Els Jocs Florals de la llengua catalana a l'exili (1941-1977)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- FOGUET (2013): Francesc Foguet i Boreu, «Rafael Tasis i el teatre», *Estudis Romànics*, núm. 35, p. 247-279.
- (2014): «Una legitimitat qüestionada», dins: Josep Tarradellas i Rafael Tasis, *Estrictament confidencial*, Barcelona: Viena, p. 9-40.

- FUSTER (2009): Joan Fuster, *Correspondència*, vol. 11, ed. de Josep-Vicent Garcia i Raffi, València: Edicions 3 i 4.
- GUANSÉ (1994): Domènec Guansé, *Abans d'ara. Retrats literaris*, ed. de Josep Bargalló Valls, Tarragona: El Mèdol.
- MANENT (1986): Albert Manent, *El molí de l'ombra*, Barcelona: Edicions 62.
- NOGUER (2007): Marta Noguer Ferrer, *Estudi de Pont Blau (1952-1963). Una revista cultural i literària entre l'exili a Mèxic i els Països Catalans*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. [Tesi doctoral]
- OLIVER (1975): Joan Oliver, *Obra poètica. Pere Quart*, Barcelona: Proa.
- POBLET (1967): Josep M. Poblet, *Rafael Tasis. Conducta i exemple*, Barcelona: Grijalbo.
- RODOREDA & SALES (2008): Mercè Rodoreda i Joan Sales, *Cartes completes (1960-1983)*, Barcelona: Club Editor.
- TARRADELLAS & TASIS (2014): Josep Tarradellas i Rafael Tasis, *Estrictament confidencial*, ed. de Francesc Foguet i Boreu, Barcelona: Viena.
- TASIS (1947): Rafael Tasis, «Domènec Guansé o el reportatge psicològic», *Revista de Catalunya*, núm. 194 (octubre-desembre), p. 450-454.
- (1954): «Sobre Joan Triadú, antologista», *Pont Blau*, núm. 18 (abril), p. 110.
- (1964): «L'ombra de l'atzavara, premi Sant Jordi 1963», *Serra d'Or*, núm. 6 (juny), p. 40-42.
- (2011): *Diari íntim. Escrits autobiogràfics*, ed. de Montserrat Bacardí i Francesc Foguet, Barcelona: Acontravent.